

بایسته‌های نظام پژوهشی در علوم دینی

چکیده: بعد از سال ۱۹۷۰ میلادی یکی از مؤلفه‌های مهم در دنیای علم، مقوله توسعه پژوهشی و فرایند پژوهش‌های پیشرو در بین ملل است و یکی از شاخص‌های عمده در رتبه‌بندی کشورها مقوله محصولات علمی و جایگاه آنها بین سایر کشورها از جهت تولید علم و جنبش نظریه‌پردازی است. همچنین همایش‌های بین‌المللی در بخش ویژه خود جایگاه وزینی برای پیشروان عرصه‌های دانش باز نموده‌اند. یکی از عمده‌ترین تمهیدات اساسی و مقومات این رقابت بین‌المللی مقوله نظام‌های پژوهشی همسو با تحولات و ساختارمند می‌باشد که در این مقاله سعی شده است تا به این مهم از منظرها و ابعاد مختلف نگریسته شود و اساس یک نظام پیشرو پژوهشی که متناسب با مقوله ارزش‌مداری و محوریت دینی است، طرح و بررسی و تحلیل شود.

کلیدواژه: نظام پژوهشی، نظام پیشرو، مدل، علم باوری، وظایف حرفه‌ای، آموزش روشمند، رقابت علمی.

* دکترای مدیریت آموزش و عضو هیئت علمی دانشگاه تهران.

در جامعه علمی و معرفتی، اصلی‌ترین مؤلفه، داشتن نظام پژوهشی پیشرو است و محققان باید پروردگی و نوامدی خود را در این نظام تجربه کرده تا در رشته‌های تخصصی و زمینه‌های مطالعاتی خود، ادراک و استنباط و تحلیل‌های مناسبی داشته باشند و سپس با توجه به مهارت‌های علمی، ذوقی و هوشمندی خود، نتایج تحقیقات و مطالعات خود را در چارچوب و معیارهای نگارش علمی ارائه دهند. از جمله مهم‌ترین راهکارهایی که به محققان و اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و مراکز علمی - تحقیقاتی حوزوی و آکادمیکی کمک می‌کند تا اندیشه علمی خود را که در سال‌های تحصیل، تدریس، بحث و مناظره و مطالعه مستمر کسب کرده‌اند، عرضه نمایند و یا ثبت و انتقال دهند، پژوهش مترقی و رقابتی است و این مهم فقط در یک نظام پژوهشی کارآمد، اتفاق می‌افتد.

در فرایند مطالعات معرفتی و دینی و حوزه دین و معارف دینی، شاید یکی از دلایل مهجوریت قرآن کریم نیز غفلت از روش‌های متنوع و متعدد تحقیق و طراحی نظام پژوهشی پیشرو است.

از پیش شرط‌های مهم در امر پژوهش در علوم دینی، گرایش به سمت تحقیق و مدل‌های پژوهش و شناخت فرایندهای آن است که این مهم در یک نظام بهینه و کارآمد اتفاق می‌افتد و در همین نظام بایسته است که افراد محقق و دارای مشی استنباطی ظاهر می‌شوند؛ چرا که اجتهاد و استنباط و تدبیر، از حیات‌بخش‌ترین واژه‌هایی است که باورها و عقاید دینی را همواره مراقبت می‌کند و هر از گاه زلال تهذیب بر سر و روی آنها می‌ریزد. قرآن مجید در سوره نساء می‌فرماید:

و اِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَكُوِّدَ لَهُ الْرُسُولُ وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلَّ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَ مِنْهُمْ وَكُلًّا فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتُحِثُّمُ الشَّيْطَانَ الْأَقْلِيَالَ. (نساء/ ۸۳)

و چون به ایشان امان یا یبمی رسد، آن را آشکار می‌کنند؛ حال آنکه اگر آن را به پیامبر (ص) و صاحبان امر برگردانند، آنگاه کسانی که استنباط می‌کنند، به [مصلحت] آن پی می‌برند و اگر بخشش و رحمت خداوند بر شما نبود، جملگی به گمراهی می‌رفتید؛ مگر اندکی.

در این آیه کریمه، جمله لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ آشکارا علم را بر استنباط آویخته است (بابائی، ۱۳۷۸، ص ۲۷).

سپس برای آنکه مردم همه حقایق و معارف را از استنباط‌های خود انتظار نداشته باشند، بیشتر یادآور شده است که «امر را بر رسول و صاحبان امر برگردانند». این تعبیر حکایت از آن دارد که حتی پس از مراجعه به مراجع معصوم و غیر معصوم، باز آنان آگاه می‌شوند که خود نیروی استنباط در بازوان اندیشه دارند.

امروزه بسیاری از تألیف‌ها و نوشته‌ها، به گزارشی آشفته و بی‌قاعده، نزدیک‌ترند تا تحقیق. اگر نویسنده‌ای، آرای تنی چند از بزرگان را بر هم زد و نوشتار خود را از نقل قول‌های بلند و کوتاه‌آکند و آنگاه خواننده را به اجبار، نتیجه‌ای خوراند که از مقدمات بحث دور و بیگانه است، جز زحمت بی‌حاصل چیز دیگری نیست.

حوزه علوم دین و معارف اسلامی اصلی‌ترین نهاد آموزش، تربیت و سازماندهی صاحب‌نظران و اندیشمندان و پژوهشگران علوم دینی در سطوح مختلف است که با پیشینه‌ای به فراخنای تاریخ و به منزله یک سازمان اجتماعی دارای اهداف، ساختار، ساز و کار و نقش و کارکرد درونی و اجتماعی خاصی بوده است.

بیان مسئله

روحیه و خوی تحقیق داشتن، گوهر کیمیایی است که هر کمبود دیگری را جبران می‌کند. اگر این منش در اهل علم پدیدار گردد تولیدات علمی صدچندان می‌شود، اما پیش شرط حفظ این روحیه و جهت دهنده آن یک نظام منطقی، متعال، پایدار، پویا و کارآمد تحت عنوان نظام پژوهشی است.

برای آنکه حق سخن را درباره روحیه تحقیق که اصل اجتناب‌ناپذیر و ضرورت هر پژوهشی است، ادا کرده باشیم، سخنانی را از استاد شهید مطهری یادآور می‌شویم:

فرق است میان «علم» یعنی عالم بودن و میان «روح علمی» داشتن. ای بسا افرادی که روح علمی دارند، ولی عالم نیستند و ای بسا کسانی که عالمند و روح علمی ندارند. عالم واقعی آن است که علمش با روح علمی توأم باشد. مقصود از روح علمی چیست؟ مقصود از روح علمی این است که علم اساساً از غریزه حقیقت‌جویی سرچشمه می‌گیرد. خداوند انسان را

یک سیستم کارآمد و نظام نوین، زاینده شرایط نیست، بلکه خالق شرایط است (مقیمی، ۱۳۷۷، ص ۱۳۹).

بنابراین نباید فراموش کنیم که اندیشه‌ی زمان ما از واقعیات سرچشمه می‌گیرد و جریانی است که عینیت را در ذهن انسان اندیشمند منعکس می‌سازد. از این رو ذهنیت جدا از عینیت در دایره‌ی اندیشه‌ی زمان ما نمی‌گنجد و کسانی که از طریق مراجعه به ذهنیت‌های پیش‌ساخته و کوچک خود، پاسخ مسائل بزرگ عصر ما را جست‌وجو می‌کنند و سعی بر آن دارند که به هر نحوی تصورات خود را توجیه نموده، ارتباط عاطفی را جایگزین منطق علمی نمایند، راهی جز مقابله با زمان ندارند و از هم اکنون می‌توان صدای خرد شدن استخوان‌های آنها را در زیر چرخ‌های زمان شنید (بیانی، ۱۳۷۸، ص ۱۱).

بدین جهت یک نظام کارآمد پژوهش نیاز به درجاتی از آمادگی برای تعدادی از اهدافی که طراحی گردیده است دارد (H. R. Muki, 1995, p.87).

تأملی ولو اندک در مشخصه‌های مورد اشاره‌ی اندیشه‌ی زمان ما پیچیدگی‌های روز افزون آن را می‌نمایاند و ضرورت پرداختن به پژوهش را به عنوان ابزار تفکر مطرح می‌سازد. بدون استفاده از ابزار تحقیق کارآمد و به کارگیری نظام پژوهشی بهینه، نمی‌توان در این عرصه وارد شد و فقط از طریق دست‌یابی به روش‌های تحقیق و بینش علمی است که می‌توانیم در درک پیچیدگی‌های مربوط به اندیشه‌های زمان خود دقت کافی کنیم (Andrew, 1987, pp. 749-752).

از سوی دیگر، گستره‌ی اندیشه، لزوم سرعت در تفکر را ایجاب و برای رسیدن به آن، استفاده از ابزارهایی مانند کارگاه‌های روشمند، نظام پژوهش کلاسیک و البته با رویکرد بومی و مهم‌تر از آن صبغه‌ی دینی (حوزوی) و معرفت‌شناسی دینی و همچنین بهره‌گیری صحیح و کارآمد از اینترنت را اجتناب‌ناپذیر می‌نماید.

ضرورت طراحی نظام پژوهشی پیشرو

نباید فراموش کرد که ابداع و پیگیری نظام روشمند تحقیق، تنها در ارتباط با شدت وحدت و نوع تنوع نیازها تعریف می‌شود (Bulmer, 1993, p. 90).

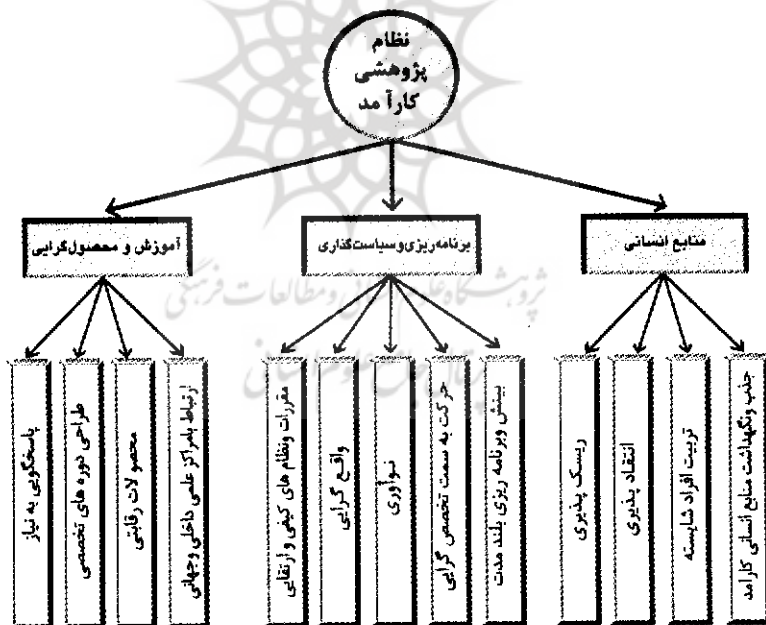
بهره‌گیری از ابزارهای توزیع اطلاعات، در عین پاسخگویی به نیاز مربوط به سرعت اندیشه، حرکت ذهنی سریع و شتاب روزافزون انسان معاصر را به دنبال داشته و تحولات و

دگرگونی‌های فکری را افزون‌تر کرده است. همین، به اندیشهٔ زمان ما هویت عصیانگری می‌بخشد.

اندیشهٔ انسان در آستانهٔ قرن بیست و یک میلادی، از یک رو به سبب بنیان علمی، تجربه‌های پیشین، تفکرات گذشته را در استخدام خود دارد و از سوی دیگر، در قالب‌های قدیمی و تفکرات منجمد گذشته نمی‌گنجد و ایجاد تحول و تغییر در افکار کهنه را بیش از پیش ضروری کرده است.

با عنایت به این مبادی و مفاهیم، نظام و جوئی بایسته است که با حفظ میراث کهن و منصفه بومی گرایایی، جو متناسب با تحولات زمانه را رقم بزند. این فضا، باید به گونه‌ای باشد که افراد از آن تأثیر بپذیرند و به سمت اهداف مطلوب نیز رهنمون شوند (Warren B. 1980, p. 418).
به طور کلی می‌توان گفت ضرورت تحول در ساختار نظام موجود فواصل موجود با کیفیت فعلی و در سایر سیستم‌های مشابه را کمتر می‌کند و نیروهای انسانی دارای توان لازم را هدایت می‌کند و آنها را به صحنه می‌آورد. در ذیل و در تکمیل این مطلع، مدل ویژگی‌های یک نظام پژوهشی کارآمد در ابعاد و مؤلفه‌های ذیل پیشنهاد می‌گردد.

مدل ویژگی‌های نظام پژوهشی (پیشنهادی) در حوزه علوم دین

در جریان مطالعه نظام‌های مختلف پژوهشی به ارزیابی تفکر آتی پرداخته می‌شود که این نظام‌ها را شکل داده‌اند. تردیدی نیست که اندیشه بشر پدیده تاریخی و تکاملی است و با وجود تفاوت‌های گسترده و غیر قابل انکار در قدرت فکری هر یک از انسان‌ها، این امکان وجود دارد که برای اندیشه هر یک از نظام‌ها ویژگی‌های مشترکی قائل شویم. شاید بتوان گفت که اندیشه یا ساختار و سطح تفکر به زمان تعلق دارد و تفاوت‌های موجود در ساختارهای مختلف و نظام‌های متعدد و متنوع را می‌توان به رسالت‌های مختلف آنها مربوط دانست (مهر محمدی، ۱۳۸۴، ص ۱۰).

اگرچه آدمی توان اندیشیدن و پژوهیدن و حرکت به سمت روشنگری زوایای پنهان و ابهامات و سؤالات و معضلات علمی را قرن‌ها است که تجربه کرده، اما فراموش نکنیم که اندیشه‌های انسانی بر اساس تأثیرگذاری‌هایی مانند امور زیر شکل می‌پذیرد:

با اینکه پیشرفت‌های تخصصی، بر ابعاد اندیشه انسان افزوده و آن را پیچیده‌تر کرده است، مطالعات میان‌رشته‌ای، تخصص را از وضعیت تجرید که در دهه‌های قبل به آن دچار بوده، رهایی بخشیده است، اینک تعمیق‌ها نه تنها به تجربه و محدودیت اندیشه انسان نمی‌انجامد، بلکه بر جامعیت آن می‌افزاید و از همین جا است که توان اندیشه انسان در زمان حاضر و آغاز هزاره سوم با وسعت فکری او گره می‌خورد (قورچیان، ۱۳۷۹، ص ۵۷).

دنیای امروز در طراحی نظام‌های پژوهشی کارآمد، مسیر ارتقایی را طی نموده است. نگاهی به گذشته، به ما نشان می‌دهد که رویکرد به روش مطالعات استقرایی بسیار دیرینه است؛ به طور مثال از قرن ۱۵ میلادی در اروپا «فرانسیس بیکن»^۱ به عنوان مبلغ این شیوه از مطالعات، با پرهیز از استنتاجات کلی، موجب شد تا از همان زمان در کشورهای اروپایی، روش‌های مطالعاتی به سوی پژوهش‌گرایی ژرف‌انگر جهت پیدا کند؛ به طوری که می‌توان انقلاب علمی و صنعتی در آن قاره را، از نتایج رویکرد به روش‌های پژوهشی عمیق در مطالعات پدیده‌ها دانست. امروزه نیز کشورهای صنعتی، برای پژوهش‌های علمی و صنعتی اهمیت زیادی قائل شده‌اند و از بودجه این ممالک اعتبارات

1. Fransis Baken.

قابل توجهی صرف پژوهش می‌شود و از راه‌های مختلف سعی بر آن دارند که پژوهشگران را به انجام پژوهش‌های علمی ترغیب نمایند.

از طرفی نیز، نظام‌های آموزشی و آموزش عالی در این کشورها، اهمیت فراوانی به تربیت پژوهشگران می‌دهند. به‌طور کلی می‌توان اذعان داشت که نظام آموزشی فعلی دنیا حتی در حوزه‌های دینی و اخلاق و فلسفه و معرفتی و تاریخ ادیان و جامعه‌شناسی ارزش‌ها و باورهای مذهبی بر پژوهش روشمند استوار است.

کافی است یادآور شویم که در دهه ۱۹۹۰ اعتبارات پژوهشی دانشگاه‌های آمریکا چهار برابر شد و در سال ۱۹۹۱ میزان اعتبارات پژوهش‌هایی که در دانشگاه‌های آن کشور با هزینه مؤسسات تولیدی و صنعتی انجام شد، به ۱/۲ میلیارد دلار رسید و این رقم پیشرفتِ صعودی داشته است (اطلاعات، ۱۳۷۷، ص ۷).

تمهیدات اساسی

برای دستیابی به نظام پژوهشی کارآمد در عرصه معارف دینی تمهیداتی اساسی لازم است که باید مورد توجه قرار گیرند.

۱. عوامل و مدیران حوزه علوم دین و معارف اسلامی، باید در صدد بررسی جامع وضعیت مسبوق و وضع موجود در قالب یک پروژه جامع تحقیقاتی در ۴ محور و با نگاه جامع پژوهشی برآیند.

۱-۱. شناخت (بررسی اسناد، مدارک، نظامنامه‌ها و محتواهای موجود و تحلیل آنها)؛

۲-۱. مطالعه و بررسی نقاط ضعف و قوت (سیستم) و فرصت‌ها و تهدیدها؛

۳-۱. استخراج مؤلفه‌های نظام مسبوق و موجود، سپس ارائه نظام مطلوب؛

۴-۱. اجرای نظام مطلوب.

۲. با طراحی وضع و نظام مطلوب، فاصله بین وضع موجود و وضع مطلوب شناخته و

براساس آن نیازها شناسایی می‌شوند.

۱-۲. نیاز به تحول و نوآوری در نظام پژوهشی حوزه علوم دین و معارف اسلامی؛

۲-۲. نیاز به بازآفرینی و مهندسی مجدد نظام پژوهشی حوزه علوم دین و معارف اسلامی؛

۳-۲. نیاز به تدوین مؤلفه‌های کیفی نظام پژوهشی حوزه علوم دین و معارف اسلامی.

۳. تسری دادن پژوهش در بدنه آموزش و قائل شدن اهمیت و اعتبار ویژه برای آن.

۴. به موازات غنی سازی آموزش ها با روش های پژوهشی، از روش های کارگاهی نیز نباید غفلت نمود که موارد ۳ و ۴ نیازمند طراحی بخش ترویج پژوهش در حوزه علوم دین و معارف اسلامی است. امروزه هیچ فردی در این حوزه مطالعاتی، بی نیاز از آموزش و بالاخص آموزش روش تحقیق نیست.

۵. این مؤلفه ها، نیاز به تشکیلات مدون و یا تعدیل و بازنگری در برنامه ها، واحدهای درسی و نظامنامه های فعلی دارند.

۶. دغدغه اصلی و مهم دیگر به فعلیت رساندن توانمندی های موجود در قالب طراحی نظام پژوهشی کارآمد است که نکات ذیل بسیار تعیین کننده است.

۶-۱. افراد شاغل در بخش پژوهش که ساکنان نظام پژوهش هستند، باید بیشتر از محققان باشند؛

۶-۲. یک نظام پژوهشی کارآمد، مجهز به امکانات و ابزار پژوهشی کارآمد است، مانند کتابخانه تخصصی، کارگاه های روش تحقیق، مجلات تخصصی پژوهشی؛

۶-۳. نظام پژوهشی پویا با مطالعه رویه های موجود، کهنه ها را جدا و کهن ها را نگهداری و به غنی سازی وضع موجود طبق نیاز فردا می پردازد؛

۶-۴. رکن منابع انسانی باید مورد توجه ویژه قرار گیرد؛ زیرا:

امروزه انسان ها (منابع انسانی) در سازمان ها بالاترین درجه اهمیت را دارا هستند و در امر پژوهش در حوزه علوم دین و معارف اسلامی نیز یک خانه تکانی جدی در امر منابع انسانی لازم است. این خانه تکانی لزوماً با حذف افراد تعریف نمی شود؛ بلکه به معانی زیر است:

- مطالعه روی افراد موجود و جایابی مجدد آنها (مهندسی مجدد منابع انسانی)؛

- اصلاحات ساختار منابع انسانی و تزریق نیروی مکمل؛

- تغییرات اساسی و تکمیل منابع موجود؛

- حفظ منابع انسانی با رویکرد به آموزش آنها.

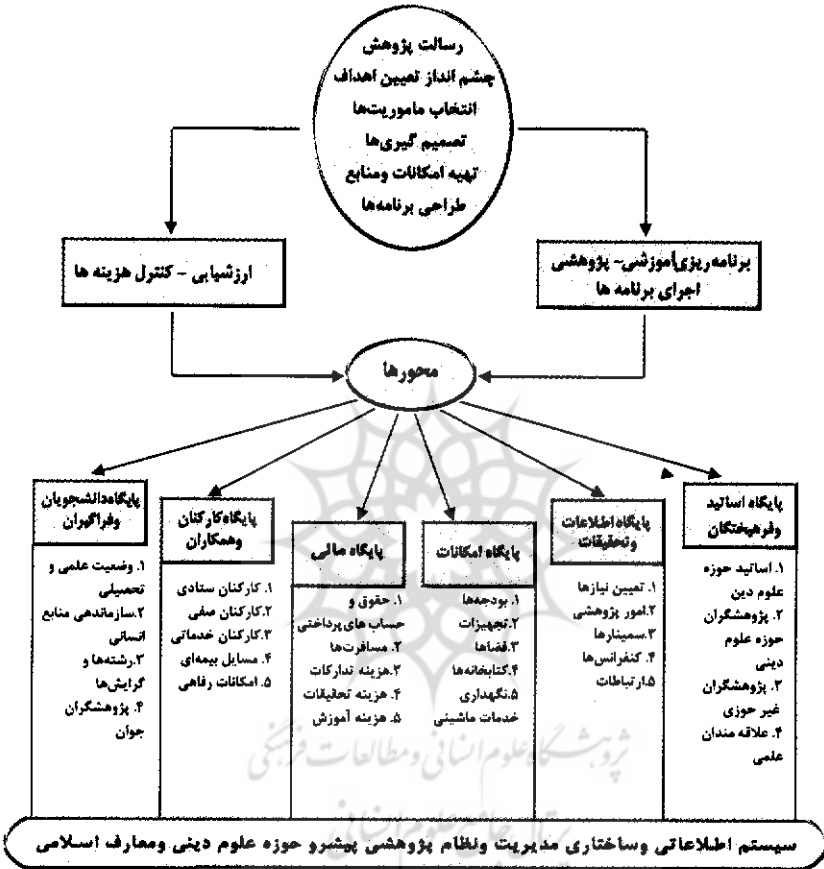
ساختار پژوهشی کارآمد و ایجاد چارچوب جامع با وظایف اصلی و فرعی، با نوعی سازماندهی که به درجه‌ای از رسمیت، پیچیدگی و تمرکز نیز عنایت داشته باشد (Robbins, 1996, p. 335) و هدف آن فراهم کردن شرایط پژوهش ساختمند از طریق تقسیم وظایف اصلی سیستم به وظایف فرعی و سپس وظایف فرعی به پست‌ها و واحدهای دقیق (تفکیک)^۱ و سپس از طریق هماهنگی، همکاری لازم برای دست‌یابی به هدف مشترک، فراهم می‌گردد (ترکیب)^۲.

از نظر نگارنده نظام پژوهشی، حوزه وسیع‌تری را در برمی‌گیرد و یک حوزه و جزیره‌ای جدا فرض نمی‌گردد که در کنار سایر بخش‌ها یا معاونت‌ها قرار داشته باشد؛ بلکه نظام پژوهشی شامل اشتراک مساعی و همگامی و همراهی کلیه بخش‌های آموزش، پژوهش، بخش‌های فرهنگی، اداری و مالی و حتی عمرانی یک سازمان یا حوزه آکادمیکی و تحصیلی به منظور فراهم کردن بستر لازم برای نهضت تولید علم و محصول‌گرایی علمی است. به روز شدن دانش و پاسخ به نیازهای عصری، نسلی و فراعصری از راه‌های ذیل صورت می‌گیرد: ۱. تربیت نیروی پژوهشگر؛ ۲. جهت دادن به پژوهش‌های کارآمد؛ ۳. غنی‌سازی آموزش‌های مهارتی^۳ در کنار مبانی نظری؛ ۴. بسترسازی مناسب برای محققین و حمایت‌های لازم. لذا طبق این تعریف، نظام پژوهشی محصور در حوزه پژوهشی یا معاونت پژوهشی نیست که بگوییم بخشی متولی آموزش است و بخشی متولی پژوهش، بلکه در شرایط فعلی مقوله پژوهش فراتر از حوزه تعریف شده خویش بر کل سیستم، از کل سیستم و در کل سیستم تعریف می‌شود؛ زیرا اگر در همان آغاز آموزش و پایه نخست تحصیل پژوهش حضور نداشته باشد، صرفاً افراد دانشور و دانش مدار تحویل می‌دهیم، حال اینکه روش مندی و پژوهیدن از همان آغاز تحصیل شروع می‌شود. با توجه به تعاریف ارائه شده از نظام پژوهشی، مدل پیشنهادی ذیل ترسیم می‌گردد.

1. differentization.

2. integration.

3. skills learning.

مشخصه‌های نظام پژوهش پیشرو

در برخی از منابع، از نظام تحقیق تحت عنوان «مدیریت در تحقیق» یاد شده است. باید در نظر داشت که مدیریت تنها جنبه فرایندی را در برمی گیرد و چنین تعبیری، حکایت از آن دارد که به کلیه ابعاد تحقیق توجه نشده است. همچنین این نکته حائز اهمیت است که

مفهوم مدیریت در گرایش‌های مربوط به ارتباط با سایرین خلاصه می‌شود؛ در صورتی که نظام تحقیق، بینشی است که از ماهیت کار پژوهش و اشتغال به آن ناشی می‌شود و بر رفتار و نگرش پژوهشگران و روند پژوهش تأثیر می‌گذارد. به هر حال مشخصه‌های «نظام پژوهشی پیشرو» را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

۱. اعتقاد به تکامل

نظام پژوهش پیشرو زمانی تحقق پیدا می‌کند که آگاهی از ماهیت و ابعاد مسائل و راه‌حل‌های مربوط به آن، به عنوان یک نیاز مطرح گردد. به عبارت دیگر، پژوهش تلاش آگاهانه‌ای است که معمولاً به دنبال اعتقاد به کامل نبودن معلومات است و در حقیقت نفس توصل به پژوهش، اعتراف به کامل نبودن آگاهی موجود است (دیتون، ۱۹۷۱، ص ۱۲۷). با تأمل در این نکته، می‌توان دریافت که لازمه پژوهش، اعتقاد به بازشناسی مسائل و پدیده‌ها بوده و پژوهشگرانی که از فرهنگ پژوهش برخوردارند، به خود حق می‌دهند که حتی در امور بدیهی تردید کنند و نسبت به بازشناسی آن اقدام نمایند. بنابراین، افرادی که تصور می‌کنند به علم نهایی رسیده‌اند و حاضر نیستند در صحت شناخت‌های خود تردید کنند، از فرهنگ تحقیق بیگانه‌اند، و حتی در صورت آگاهی از روش‌های تحقیق، نمی‌توانند در انجام پژوهش‌ها از موضع‌گیری‌های محققانه، برخوردار باشند (Avy, 1972, p. 24).

۲. پرهیز از مطلق‌انگاری

اعتقاد به شناخت علمی و بازشناسی پدیده‌ها، ایجاب می‌کند که محقق از مطلق‌گرایی پرهیز نموده، صحت شناخت‌های حاصل از پژوهش را، تنها در چهارچوب شرایط و موقعیت‌های موجود معتبر بداند و به اعتبار آنها در کلیه زمان‌ها و در احوال مختلف، تأکید نرزد.

اصولاً فرهنگ و نظام تحقیق و تلاش‌های آگاهی‌جویانه‌ای که از طریق انجام پژوهش به عمل می‌آید، با باورهای مطلق‌گرایی منافات دارد. به همین جهت، افرادی که در چهارچوب مطلق‌گرایی گرفتار آمده‌اند، هرگز نمی‌توانند از تفکر پژوهشی برخوردار باشند.

ماهیت تحقیق و آگاهی از اثر گذاری متغیرها و از جمله متغیرهای وابسته به زمان، مکان، موقعیت و شرایط موجود در وقوع رویدادها، ما را بر آن می‌دارد که اصل نظام مندی ارزش‌ها در فرهنگ تحقیق را پذیرا باشیم. این مسئله یعنی قاعده نظام مندی در حوزه علوم دین و معارف الهی، ارزشی دوچندان پیدا می‌کند.

۳. تحول خواهی

با تأمل در اصولی که در بندهای یک و دو به آنها اشاره شد، می‌توان نتیجه گرفت که نظام تحقیق بر مبنای اعتقاد به تغییر و تحول در پدیده‌ها و رویدادها و زمان استوار است، و همواره برای نیازهای گوناگون زمانی و عصری پژوهش ارزش متواتر پیدا می‌کند. اصولاً افرادی که نگرش ایستا داشته، آموزش‌ها را غیر قابل تغییر و ثابت می‌پندارند، نمی‌توانند از پیش محققانه برخوردار باشند و تاب نظام پژوهشی کارآمد را ندارند (Stouffer, 1999, p. 82).

۴. مطالعه ارتباط بین پدیده‌ها

در نظام پژوهشی کارآمد توجه به اثر گذاری پدیده‌ها بر یکدیگر و دقت در چگونگی و ماهیت ارتباطات و تحول آنها، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و محقق به تبع هدف‌هایی که در انجام پژوهش به دنبال آن است، معمولاً به دیدگاه‌های ارتباط جویانه، گرایش دارد و از طریق ارتباط است که محققان از جامع‌بینی برخوردار می‌شوند و در برخورد با مسائل به همه جوانب توجه می‌کنند؛ زیرا آب‌سخور آنها یک نظام جامع و جامعیت‌گراست.

۵. اعتقاد به آزادی

اعتقاد به آزادی فکر و اندیشه‌ورزی معقول و پویا، یکی دیگر از مشخصه‌های نظام جامع پژوهشی است که محققان به تبع ماهیت پژوهش، به آن روی می‌آورند. اصولاً تشخیص دقیق و نتیجه‌گیری صحیح، در شرایطی حاصلی می‌شود که محقق بتواند از هرگونه گرایش فکری و سوگیری پرهیز نماید. تأکید بر این نکته که محققان نباید نسبت به اثبات فرضیه‌های خود تعصب کور داشته باشند، از ضرورت موضع‌گیری بی‌طرفانه پژوهشگران و لزوم فراغت آنان از حصارهای معین فکری ناشی می‌شود و این

مسئله در یک نظام پژوهشی قاعده مند اتفاق می افتد. از این رو، محققانی که در مسائل عقیدتی و سیاسی به پژوهش روی می آورند، لازم است به این نکته توجه کنند که انجام صحیح وظایف پژوهشگری در گرو حفظ بی طرفی نسبت به مسائل است و توفیق در این مهم، تنها از طریق برخورداری از ظرفیت های بزرگ فکری، قدرت خارج شدن از مدارهای معین و برخورداری از موضع نگرش فارغ از محدوده پدیده امکان پذیر است.

۶. انعطاف ذهنی

گرایش های مربوط به بازشناسی پدیده ها موجب می شود که محققان از انعطاف ذهنی برخوردار باشند؛ به طوری که در صورت نیاز و با توجه به نتیجه بررسی ها و مطالعات، تجدید نظر در پندارها و تصورات خود را به آسانی بپذیرند. باید توجه داشت که فرهنگ تحقیق، با درگیری و ستیزهای مصرانه تفاوت دارد و محققان به تبع پژوهش و ماهیت اشتغال خود، معمولاً از ظرفیت پذیرش و انعطاف بیشتری برخوردار می باشند و این مهم از ارکان نظام پژوهشی کارا و اثربخش است.

۷. علم باوری

یکی دیگر از جنبه های مهم نظام پژوهش پیشرو، علم گرایی است. محقق در این رویکرد، در بررسی معلول ها پیوسته در صدد جست و جوی علت است. همین گرایش به ریشه یابی و علت جویی است که موجبات هم سوئی و سازگاری محقق با سایر فعالیت های علمی را فراهم می آورد. لذا محقق با اعتقاد به این امر که با انجام پژوهش، مسیر علم را می پیماید، ضمن احترام به سایر دستاوردهای علمی، در صدد آن است که از دیگر نتایج و یافته های دانش بشری برای تکمیل کوشش های خود استفاده کند. از این رو محققان در استنتاج های خود به استدلال های علمی متکی بوده و به عنوان افرادی با دیدگاه های علمی، شهرت دارند (بیانی، ۱۳۷۸ ص ۴۴).

۸. تجربه باوری

تأکید بر این نکته که در یک نظام پژوهشی توسعه یافته و پیشرو، مراجعه به پیشینه

مطالعاتی موضوع مورد نظر ضرورت دارد، بیانگر آن است که پژوهش، نوعی تلاش تکمیلی محسوب می‌شود که طی آن مطالعات قبلی کامل‌تر می‌گردد. پس اگر پژوهش توسط یک فرد انجام گرفته باشد، باز نمی‌توان آن را کار فردی تلقی کرد؛ زیرا کوشش‌ها و یافته‌های پژوهش‌های قبلی را به همراه خود دارد (دلاور، ۱۳۸۱).

باید در نظر داشت که اصولاً تحقیق کار گروهی به شمار می‌آید و محققان تحت تأثیر اشتغال گروهی، معمولاً افرادی هستند که در ارتباطات اجتماعی و در انجام وظایف جمعی، توفیق افزون‌تری دارند و بیشتر از کسانی که با فرهنگ تحقیق بیگانه‌اند، به کار گروهی روی می‌آورند و نباید انزواگرایی را با روحیه تحقیقاتی مربوط دانست. البته برخی تحقیقات فردی انجام می‌شوند که جایگاه خود را در یک نظام پژوهشی دارند.

۹. تفکیک راه از نشانه راه

تلاش تحقیقاتی در نظریات محقق خلاصه نمی‌شود و دیدگاه‌های پژوهشی، مانند جریانی است که از فردیت محققان بالاتر می‌روند (Belmont, 1999, p. 81).

پژوهشگران معمولاً در تلاش‌های مطالعاتی خویش، به جریانی از افکار می‌اندیشند که عامل را پشت سر گذاشته است. به بیانی واضح، محقق نه به متفکران، بلکه به سیر تفکرات می‌اندیشد. حضرت امیرالمؤمنین نیز می‌فرمایند: به آنچه گفته می‌شود بنگر نه به گوینده آن^۱ (برازش، ۱۳۶۸، باب الف).

به عبارت موجز، ماهیت پژوهش ایجاب می‌کند که محققان از نظرگاه سیستمی برخوردار بوده، به جای آنکه در نشانه‌های راه گرفتار آیند، به خود راه بیندیشند.

فراموش نکنیم که تحقیقات، راه تکامل اندیشه، و تولید دانش را هموار می‌سازند. توجه به این رسالت موجب می‌گردد که به ضرورت رویکرد پژوهش به تولید اندیشه، اهمیت بیشتری بدهیم. به منظور حصول درک بهتر درباره تولید اندیشه، به نظر می‌رسد شناخت ویژگی‌های اندیشه انسان به مطالعه کنندگان این بحث یاری رساند (بیانی، ۱۳۷۸، ص ۳۸).

۱. أنظر إلى ما قال ولا تنظر إلى من قال.

مأموریت نظام پژوهشی در حوزه علوم دین

مأموریت نظام پژوهشی، عبارت است از طراحی، برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت بر اجرای فرایند پژوهش و توسعه منابع انسانی متناسب با الزامات طرح نظام پژوهشی کارآمد.

اهداف اصلی نظام پژوهشی عبارتند از:

۱. آموزش و توانمندسازی منابع انسانی مرتبط با حوزه معارف دینی؛
۲. آموزش و توانمندسازی مدیران پژوهشی در سطوح استراتژیک (عالی)، اجرایی (میانی) و عملیاتی با محوریت طرح نظام پژوهشی کارآمد دینی و الزامات آن؛
۳. آموزش و توانمندسازی کارشناسان صف و ستاد بخش‌های پژوهشی با محوریت نظام پژوهشی جامع و الزامات آن؛
۴. تربیت مدرس جهت سرپان دادن آموزه‌های کانونی، در کلیات نظام با یک ادبیات بومی، دینی، علمی، کارآمد، مشترک و متفاهم؛
۵. آموزش و توجیه عوامل کلیدی اثرگذار بر نظام پژوهشی حوزه و مؤثر در طرح نظام جامع پژوهشی و زمینه‌ساز در تحقق هر چه بهتر آن.

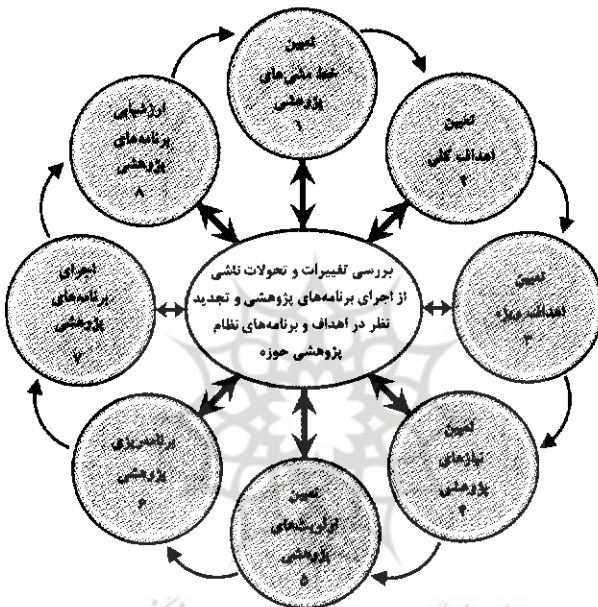
وظایف مدیریت پژوهش

وظایف مدیریت پژوهش در راستای تحقق بخشیدن به اهداف مورد نظر و مأموریت محوله عبارتند از:

۱. طراحی دوره‌های آموزشی در قالب برگزاری کلاس، همایش، کارگاه و نشست‌های منطقه‌ای؛
۲. طراحی دوره‌های آموزشی غیر حضوری (مجازی) و از راه دور؛
۳. نیازسنجی پژوهشی با توجه به الزامات نظام پژوهشی و نیازهای عوامل انسانی مرتبط با آن؛
۴. برنامه‌ریزی دوره‌های آموزشی به صورت کوتاه مدت و میان مدت براساس نیازسنجی‌های به عمل آمده؛
۵. تربیت مدرس جهت برگزاری دوره‌های مورد نیاز در مدارس و نواحی تحت اشراف با استفاده از نیروهای بومی؛

۶. اجرای برنامه‌های آموزشی با استفاده از استادان و صاحب‌نظران و کارشناسان
داخل و خارج از حوزه؛

۷. نظارت بر حسن اجرای برنامه‌های پژوهشی و ارزیابی کارآمدی و اثربخشی آنها.
متأسفانه امروزه شاهد هستیم که در مدارس و حوزه‌های ما، تعامل‌گاه یک‌طرفه
است و بعد از سال‌ها و در سال‌های فرازین، بحث و جدل علمی آغاز می‌شود، و یا پژوهش
مورد توجه قرار می‌گیرد.

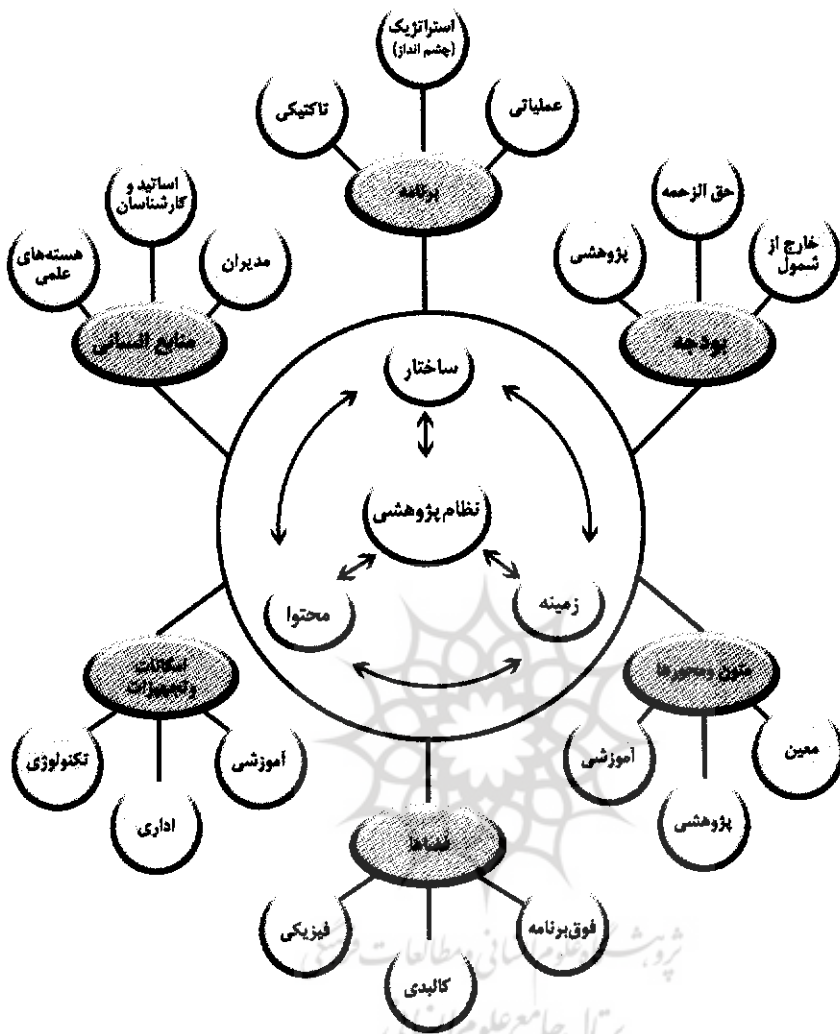

فرایند خط‌مشی‌گذاری نظام پژوهشی پیشرو

جامعیت نظام پژوهشی

نظام پژوهشی، چیزی اعم از یک بخش در یک حوزه اندیشه و درس و بحث است و در اصل کل نظام را در برمی‌گیرد. بنابراین یک سیستم پژوهشی و نظام پژوهشی کارآمد، شامل مؤلفه‌های زیر است:
یک نظام کارآمد پژوهشی دارای ۶ رکن است که در مدل ذیل به تفکیک و همراه ریز مؤلفه‌ها ترسیم شده است.

در توضیح مدل ۶ ضلعی ارکان نظام پژوهشی کارآمد، این نکته حائز اهمیت است که نظام پژوهشی پیشنهادی در این مقاله هر چه بتواند ابعاد و بازوهای این مدل را پوشش بیشتری دهد، می تواند موفق تر عمل کند؛ چرا که در روش های تحقیق کیفی برخلاف تحقیق کمی، ارتباط محقق با زمینه و بافت اجتماعی و مفاهیم معرفتی بیشتر است.

بنابراین عنایت به سه مؤلفه اصلی و محوری نظام پژوهشی در حوزه علوم دینی (ساختار، زمینه، محتوا) و همچنین بازوهای اصلی، مانند منابع انسانی،^۱ برنامه‌ها،^۲ بودجه‌های تحقیقاتی،^۳ متون و محتواها،^۴ فضاها^۵ و امکانات^۶ بسیار مهم و تعیین کننده است.

در این نظام پیشنهادی، روش‌های متنوعی را که مفروضات نظری آنها در قواعدی که در حوزه علوم دین و معارف اسلامی تعریف شده است، می‌توان رقم زد. به طور کلی می‌توان گفت که این روش‌ها به طرف سه موضع اساسی جهت داده می‌شوند: روش‌شناسی مکتبی، سنت تعاملی با مسائل روز و پاسخگویی به نیازها و تولید دانش جدید در عرصه نهضت تولید علم و جنبش نرم‌افزاری.

هر کدام از این موقعیت‌ها، چگونگی ارتباط افراد، تجربیات، و علایق و اعمال و تعاملاتشان را با زمینه‌ای که در آن فعالیت می‌کنند، معنادار می‌کند.

آموزش روشمند پژوهش در حوزه علوم دین

یکی از دغدغه‌ها در باب پژوهش و در حوزه معارف اسلامی، این است که پژوهش در چه دوره‌هایی از آموزش مطرح است؟ در پاسخ به این دغدغه، طرح چند مسئله مقدماتی مهم است:

یک. آموزش پژوهشگری، شامل همه افراد یک حوزه فکری می‌شود و لذا در حوزه علوم دین بهتر است که این آموزش‌ها در حد ۱۰ واحد در طول تحصیل تا قبل از دروه دکترا و بعد از آن در سطوح ذیل باشد:

پیش‌نیاز (پژوهش) ← به ارزش ۲ واحد درسی

روش تحقیق مقدماتی ← به ارزش ۲ واحد درسی

روش تحقیق تخصصی ← به ارزش ۲ واحد درسی

روش تحقیق پیشرفته ۱ ← به ارزش ۳ واحد درسی

روش تحقیق پیشرفته ۲ ← به ارزش ۳ واحد درسی

دو. تا سال ۱۳۸۲ حدود ۳۱۲ کتاب روش تحقیق به زبان فارسی طی ۵۰ سال

1. human resources.

4. texts & content.

2. programs.

5. spaces.

3. budget.

6. instruments.

گذشته تألیف، ترجمه و نگارش یافته است (ایرانی و بختیاری، ۱۳۸۲، ص ۲۶۳). تا سال ۱۳۸۴ این رقم به بیش از ۳۳۰ عنوان رسیده است.

با بررسی عناوین و محتوای برخی آثار، متأسفانه در حوزه علوم دینی و مباحث آن - اعم از فقه، حقوق، ادبیات، تفسیر، قرآن پژوهی، فلسفه و عقلیات - اثر قابل توجهی یافت نشد. بنابراین لازم است:

اولاً: بخش پژوهشی در حوزه علوم دینی و معارف اسلامی، اقدامی جدی جهت عقد قرارداد با تیم‌های تحقیقاتی حوزوی و دانشگاهی جهت تدوین متون مناسب پژوهشی در سطوح پنج‌گانه فوق بنماید.

ثانیاً: درباره روند آموزشی دوره‌ها، پیوسته مطالعه و تصمیم‌گیری شود. همچنین جلسات متعددی برای رایزنی درباره محتوا و ادبیات درسنامه‌ها با کارشناسان برگزار گردد. ثالثاً: نظارت مستمر بر فرایند کار و ارزیابی تکوینی (مرحله‌ای) در این مهم انجام شود.

توسعه مراکز پژوهشی

تأسیس مراکز پژوهشی و فعال کردن آنها در زمینه‌های مختلف، یکی از فعالیت‌های نظام پژوهشی و راه‌های ترویج پژوهش در جامعه تلقی می‌شود. باید در نظر داشت که مراکز پژوهشی، علاوه بر ارائه پژوهش‌های لازم در جهت توسعه و رفع نیازهای علمی جامعه، جاذبه‌های زیر را نیز در زمینه پرورش پژوهشگران به وجود می‌آورد:

جاذبه انتشاراتی و تحقیقاتی: در حال حاضر مراکز پژوهشی از این امکان برخوردارند که از طریق نشر آثار مفید محققان و نیز پذیرش طرح‌های آنان، نسبت به جذب همکاری افراد مذکور برنامه‌ریزی کنند. انتشار مقالات محققان در نشریات و یا به صورت کتاب توسط کمیته انتشارات مؤسسه‌های تحقیقاتی و نیز جلب آنان به شوراهای بررسی طرح‌ها، کمیته‌های انتشارات و شوراهای سردبیری محسوب می‌شود.

کمیته‌های انتشاراتی: در مورد کمیته‌های انتشاراتی نیز باید توجه داشت که اساسنامه این کمیته‌ها لازم است به ضرورت ارتباط با محققان توجه کند؛ به‌ویژه باید روشن شود که اقدام به نشر، خدمت به اندیشه‌ها است و نباید تصور کرد که اندیشه‌ها در خدمت نشر قرار دارند. شاید یادآوری این مطلب بی‌مناسبت نباشد که سیاست‌های جلب همکاری محققان، به‌طور اصولی لازم است بر مبنای تشدید جریان‌های فکری و تشویق تفکر و

ترغیب اندیشه استوار گردد. توجه به این نکته در ترکیب شوراهای بررسی نشر و تحقیق اهمیت بسیاری دارد.

این ضرورت محسوس است که در نظام پژوهشی، شوراهای انتشاراتی، تحقیقات و هیئت‌های تحریریه نشریات علمی و فرهنگی نقش مراقبت، کنترل و نگرهبانی خود را به وظیفه ارتباط، پذیرش و همکاری تغییر دهند و برنامه‌هایی مبتنی بر سیاست‌های تحقیق پذیر ارائه نمایند.

جاذبه اطلاعاتی: ایجاد و گسترش فعالیت‌های بانک اطلاعاتی یک نظام پژوهشی و فراهم‌آوری امکان گردآوری و تهیه داده‌های مورد نیاز محققان از طریق مراکز تحقیقاتی، موجبات مراجعه و در نتیجه جذب محققان و ارتباط همکاری با این مراکز را فراهم می‌سازد. جاذبه‌های اقتصادی: ارزیابی دستمزد کارهای فکری از طریق زمان‌سنجی، تقریباً ناممکن می‌نماید. با اندکی تأمل در می‌یابیم، اساسی‌ترین مرحله تولید فکری، زمانی تحقق می‌یابد که طی آن، محقق یا متفکر، به ظاهر به کار اشتغال ندارد. اصولاً تلاش‌های فکری، زمان نمی‌شناسند.

وقتی به تهیه طرحی می‌اندیشیم، مخصوصاً اگر نسبت به انجام آن علاقه‌مند باشیم - معمولاً بدون وجود چنین علاقه‌ای نتیجه کار تحقیق شایان توجه نخواهد بود - هرگز نمی‌توانیم اندیشیدن درباره کار خود را با اعلام ساعت، تعطیل کنیم.

جاذبه‌های بین‌المللی: بسیاری از محققان حوزوی علاقه‌مندند که پژوهش‌های آنان در مجامع تحقیقاتی و فرهنگی بین‌المللی مطرح شود و از اینکه نظریاتشان در چهار دیواری ملی با ارزشیابی‌های مبتنی بر سلیقه‌های واحد مواجه می‌شود، احساس مظلومیت می‌کنند. از این رو، سعی دارند به نحوی مطالعات خود را در جهان مطرح سازند. نظام پژوهشی حوزه می‌تواند با برنامه‌ریزی سنجیده نسبت به برقراری ارتباط و همکاری دو جانبه با یونسکو، و دیگر سازمان‌ها و مؤسسه‌های فرهنگی بین‌المللی اقدام نماید و به صورت کانال ارتباطی محققان کشور با مجامع یاد شده درآید. انجام این مهم، به ویژه در شرایطی که کمیسیون ملی یونسکو در این زمینه توفیقی حاصل نکرده است، خدمت بزرگی به گسترش تحقیقات حوزوی خواهد بود.

جاذبه فرهنگی: پژوهش، فرهنگ خاص خود را دارد و پژوهشگران تحت تأثیر ماهیت تلاش‌های اندیشه‌ساز، از ویژگی‌های فرهنگی خاص برخوردارند که در اینجا به عنوان ویژگی‌های شغلی محقق از آنها یاد می‌کنیم (ساده، ۱۳۷۵، ص ۴۵۱).

منابع

۱. اطلاعات وضعیت پژوهش در جهان، مؤسسه اطلاعات، تهران، ۱۳۷۷.
۲. ایرانی، یوسف و بختیاری، ابوالفضل، روش تحقیق عملی (اقدام پژوهی)، نشر لوح زرین، تهران، ۱۳۸۲.
۳. بابایی، رضا، پیش شرط‌های پژوهش در علوم دینی، مرکز فعالیت‌ها و پژوهش‌های قرآن و عترت، تهران، ۱۳۸۰.
۴. برازش، علیرضا، المعجم المفهرس لالفاظ غررالحکم و دررالکلم، ج ۲ (ذ-ع)، ص ۱۳۵۲، شماره‌روایت (۱۰۶۳۸)، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۸.
۵. بیانی، احمد، روش‌های تحقیق و سنجش در علوم تربیتی و روان‌شناسی، انتشارات رهیافت، تهران، ۱۳۷۸.
۶. دلاور، علی، روش تحقیق در علوم اجتماعی، انتشارات رشد، تهران، ۱۳۸۰.
۷. ساده، مهدی، روش‌های تحقیق با تأکید بر جنبه‌های کاربردی، انتشارات هما، تهران، ۱۳۷۵.
۸. طوسی، محمدعلی، سیاست‌گذاری در آموزش و یادگیری، علوم تحقیقات، تهران، ۱۳۷۹.
۹. قورچیان، نادرقلی، برنامه‌ریزی درسی در هزاره سوم، واحد علوم تحقیقات، تهران، ۱۳۸۰.
۱۰. قورچیان، نادرقلی، برنامه‌ریزی ملی، منطقه‌ای، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ۱۳۷۹.
۱۱. مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، انتشارات صدرا، قم، ۱۳۷۸.
۱۲. مقیمی، سیدمحمد، سازمان مدیریت رویکردی پژوهشی، انتشارات ترمه، تهران، ۱۳۷۷.
۱۳. مهرمحمدی، محمود، مباحث ویژه تدوین سند ملی آموزشی، دبیرخانه سند ملی، تهران، ۱۳۸۴.
۱۴. نعیمی، عبدالقادر بن محمد، الدارس فی تاریخ المدارس، تحقیق جعفر الحسنی، مکتبه الثقافة الدینیة، القاهرة، ۱۹۸۸ م.

۱۵. وایلز جین و باندی، جوزف، نظارت و راهنمای کلینیکی، ترجمه محمد رضا بهرنگی، انتشارات تابان، تهران، ۱۳۷۷.

16. Andrew D. Szilagyi & Marc J. Wallace, (1987) *Organizational Behavior and Performance*, 4th ed., (London: Scott, Foresman and Company), pp 749-752.
17. Avy. Dov others, *Introduction to Research in Education* (New York. U.S.A, 1972).
18. Belmont Report, *Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research* (Washington: Smithsonian Institution Superintendent of Documents, U.S. Government Printing Office, 1999).
19. Bulmer, Martin and Warwick, Donald (Eds.), *Social Research in Developing Countries* (London (UCL. Press, 1993).
20. Daytom C. M. and Stunkard, C. L., *Statistics For Problem Solving* (New York: Cmc Grow - Hill Book Com., 1997).
21. H. R. Muki, (1995) *Management of Systems* (New Delhi: Smt. Sumitra Handa), p. 287.
22. Likert, Rensis, the Method of Constructing an Attitude Scale, in Gary M. Maranell, (Ed.), *Scaling: A Source Book for Behavioral Scientists*, (Chicago: Aldine Publishing Company, 1974).
23. Robbins Stephen. P. & Mary Coulter (1996) *Management*, 5th ed., (New-Jersey: Prentice Hall).
24. Robbins Stephen P, *Organization Theory: Structure and Design and Applications* 2nd ed, (New Jersey: Prentice - Hall. 1987).
25. Stouffer, Samuel A, "An Overview of the Contributions to Scaling and Scale Theory" in Gary maranell (Ed.), *Scaling: A Source Book for Behavioral Scientists* (Chicago, 1990).
26. Warren B. Brown & Dannis J. Moberg, (1980); *Organization Theory and Management* (Toronto: John Wiley & sons), p. 418.

بررسی رویکرد سیستمی به مؤلفه‌های نظام پژوهشی

چکیده: در این مقاله، عناصر و مؤلفه‌های یک نظام تحقیقاتی با استفاده از رویکرد سیستمی بررسی می‌شود. رویکرد سیستمی که در تجزیه و تحلیل سیستم‌ها کاربرد دارد، دارای چهار عنصر اصلی (ورودی‌ها، فرایندها، خروجی‌ها و مکانیزم بازخورد) است. همچنین عملکرد هر سیستمی تحت تأثیر عوامل غیر قابل کنترلی است که به آن عوامل محیطی می‌گویند. نگارنده، ضمن تشریح رویکرد سیستمی و بیان ارزش و اهمیت آن، مؤلفه‌های یک نظام پژوهشی را در قالب ورودی‌های سیستم، فرایندهای سیستم، خروجی‌های سیستم، مکانیزم بازخورد و عوامل محیطی سیستم تشریح و تبیین کرده است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که عوامل بسیار متعدد و متنوعی در هر نظام پژوهشی ایفای نقش می‌کنند که توجه به همه آنها در طراحی و مدیریت موفق سیستم‌های پژوهشی، ضروری است.

کلیدواژه: نظام تحقیقاتی، ورودی‌ها، خروجی‌ها، فرایندها، مکانیزم بازخورد.

* دکترای مدیریت استراتژیک و عضو هیئت علمی دانشگاه سمنان.